

BAB DUA: LATAR BELAKANG AL-JA:H{IZ} DAN TEORI FONETIKNYA

2.0 Pendahuluan

Al-Ja:h}iz} Abu ʿOthman ʿAmr bin Bahr bin Mahbub al-Kinani al-Fuqaimiyy dilahirkan di Basrah pada tahun 775 (Hana Fakhuriy, 1995) atau 776 (Jamil Jabr, 1974).

Beliau dikatakan seorang yang mempunyai wajah yang hodoh, badannya pendek, matanya tersembul keluar. Walaupun demikian, beliau tidak segan silu menceritakan kekurangan yang terdapat pada dirinya kerana beliau seorang yang berjiwa terbuka dan menerima kekurangan diri. Beliau mudah mesra dengan orang ramai dan suka berjenaka.

Di dalam satu kisah yang diceritakan oleh beliau, beliau mengatakan: Aku telah berjumpa dengan seorang wanita di ʿAskar. Badannya tinggi lampai. Pada ketika itu aku sedang mengadap makanan. Aku ingin sekali bergurau senda dengannya. Aku berkata kepadanya: Turunlah makan bersama-samaku. Dia membalas: Awaklah yang patut naik untuk melihat dunia.

Di dalam satu kisah yang lain, beliau mengatakan: “Ketika aku berdiri di depan muka pintu rumahku, tiba-tiba datang seorang pengukir berbangsa Yahudi bersama dengan seorang wanita. Wanita itu berkata kepada pengukir itu: “Seperti ini,”

sambil menunjuk ke arahku. Kemudian aku pun pergi bertemu dengan pengukir Yahudi tersebut. Aku bertanya kepadanya: “Kenapa wanita itu menunjukkan ke arahku?” Pengukir Yahudi itu menjawab: “Dia datang kepadaku supaya aku mengukir wajah syaitan. Aku berkata kepadanya: Seumur hidup aku, aku belum pernah melihat wajah syaitan. Lalu dia mengajak aku pergi melihat wajahmu.”

Othman Khalid (1986: 294) mengatakan bahawa kehidupan beliau pada masa kanak-kanaknya kabur. Tidak banyak yang diketahui daripada kehidupannya pada peringkat awal. Namun kajian selepas itu yang dilakukan oleh Fadwa Khawawilidh (2001) telah banyak menyingkap latar belakang pendidikan Al-Jahiz.

2.1 Latar Belakang Pendidikan

Di antara tempat-tempat yang menjadi tumpuan al-Jahiz mendapatkan ilmu pengetahuan serta pendidikan adalah:

2.1.1 Kedai Buku

Al-Jahiz lahir di dalam sebuah keluarga yang miskin manakala bapanya meninggal pada waktu beliau masih kecil lagi. Beliau dipelihara oleh ibunya. Namun, kemiskinan keluarganya tidak menghalang beliau daripada menuntut ilmu. Beliau hanya mampu mengunjungi kedai-kedai buku yang pada waktu itu dikenali dengan nama al-Kata'ib untuk membaca buku-buku yang terdapat di kedai-kedai buku

tersebut. Pada masa itu kedai buku berperanan sebagai tempat orang-orang miskin seperti al-Ja:h{iz} mencari ilmu.

Di dalam buku al-H}ayawa:n karangan beliau, beliau telah menggambarkan bagaimana dia belajar bersama-sama rakan-rakannya di kedai buku dengan berkata: “Pada suatu hari aku melihat seekor anjing di kampung kami. Pada ketika itu kami berada di kedai buku. Anak seorang peniaga bernama Mahdi yang belajar bersama-sama kami telah digigit oleh anjing tersebut. Lukanya agak besar juga. Tempat luka tersebut telah dijahit. Selepas sebulan dia kembali belajar bersama-sama kami. Aku lihat lukanya telah sembuh. Hanya bekas jahitan luka itu sahaja yang kelihatan.” (al-Ja:h{iz}, al-Hayawa:n, 2:14)

Di antara gurunya pula ialah Abu Wazi:r dan Abu °Adna:n. Beliau berkata: “Di Basrah terdapat dua orang guru yang pakar di dalam pelbagai ilmu. Kedua-dua mereka adalah Abu Wazi:r dan Abu °Adna:n. Tidak ada seorang pun yang dapat menandingi mereka di Basrah pada ketika itu.” (al-Ja:h{iz}, al-H}ayawa:n, 2: 129).

Daripada cerita al-Ja:h{iz} yang kita dapat baca di dalam buku al-H}ayawa:n, kita dapati bahawa Abu Wazi:r dan Abu °Adna:n adalah dua orang guru kampung yang banyak berjasa memberikan asas permulaan ilmu kepada al-Ja:h{iz} serta anak-anak kampung yang lain. Kedua-dua orang guru ini adalah guru kepada kaum olongan bawahan di Basrah pada ketika itu.

2.1.2 Masjid

Selepas menuntut di kedai buku, al-Ja:h{iz} juga mendapatkan ilmunya di masjid. Di masjid, beliau mendengar syarahan daripada para pengkhotbah. Masjid pada ketika itu bolehlah diibaratkan sebagai universiti terbuka di mana orang ramai boleh mendengar syarahan dan ceramah.

Selepas berkembangnya pemerintahan ʿAbba:siyah dan pertembungan budaya di mana masuknya budaya hiburan yang melampau dan menjadi-jadi, masjid telah berubah fungsinya. Daripada fungsinya sebagai tempat menuntut ilmu, masjid telah bertukar menjadi pusat penentangan terhadap budaya hiburan yang melampau tersebut. Di masjid lahirnya kumpulan sufi yang menolak kehidupan dunia dan di masjid juga bermula gerakan Muktazilah yang turut mempengaruhi al-Ja:h{iz}. (al-H)a:jiri: 1969).

Di masjid ini, al-Ja:h{iz} memerhati berbagai-bagai tingkah laku manusia. Beliau bukan sekadar mendapatkan ilmu malah menyimpan dan mengabadikan cerita-cerita dan peristiwa yang beliau lihat dan beliau lalui sendiri. Cerita-cerita ini beliau rakamkan di dalam buku al-H}ayawa:n dan juga buku al-Bukhala:?. Di dalam buku al-Bukhala:?, beliau mengkhususkan satu bab yang dinamakan *Kisah Saudara-saudaraku di Kalangan Orang-orang Masjid*.

2.1.3 Pasar Mirbad

Selain daripada kedai buku dan masjid, beliau juga membina ilmu dan budayanya di Pasar Mirbad. Al-Ja:h{iz} sentiasa mengunjungi pasar ini untuk mempelajari bahasa Arab. Di pasar ini, al-Ja:h{iz} mendengar tutur kata orang ramai yang berbual, berjual-beli, tawar-menawar dan berurusan.

Menurut al-H}amawiyy (meninggal pada 1229), di pasar Mirbad ini al-Ja:h{iz} bertemu dengan para sasterwan dan para ilmuwan. Ketika mereka sampai di pasar itu, ramailah orang yang mengelilingi mereka. Para pelajar ini mendengar para ilmuwan dan para sasterawan ini berbicara tentang ilmu bahasa dan sastera Arab.

Antara para ilmuwan yang datang ke pasar Mirbad ialah al-Asma^{ie}, Abu ^Ubaidah dan juga al-Akhfasy. Beliau berkata: “Di Pasar Mirbad ini aku duduk mendengar syair cinta, syair Yahudi dan syair para perompak. Aku duduk di sisi Abu ^Ubaidah, al-Asma^{ie}, Yahya bin Nujaym, Abu Malik ^{Amr} bin Kirkira (al-Ja:h{iz}, al-Baya:n wa al-Tabyi:n, 1:99).

Pertemuan beliau dengan para sasterawan dan ilmuwan ini memberi sumbangan yang bukan sedikit terhadap perkembangan kebudayaan beliau. Di pasar inilah beliau mempelajari budaya orang-orang Arab, mendengar dan meriwayatkan syair mereka, menukil dan mencatatkan bahasa-bahasa mereka serta memerhati perbezaan-perbezaan bahasa yang wujud di kalangan masyarakat.

2.1.4 Majlis Ilmu

Menjelang dewasa, beliau mengujungi pula majlis ilmu. Majlis ini dihadiri oleh para sasterawan, agamawan serta ilmuwan di dalam pelbagai bidang pengetahuan. Di antara majlis ilmu yang sering dihadiri oleh al-Ja:h{iz} ialah majlis ilmu Muways bin ʿUmrān di rumah beliau sendiri. Muways adalah seorang ilmuwan yang kaya pada ketika itu. Beliau sentiasa menjemput para ilmuwan datang ke rumahnya dan mengadakan perdebatan di dalam bidang ilmu kalam. Beliau dikatakan amat menyayangi al-Ja:h{iz} dan sering menjemput beliau menghadiri perdebatan ilmu di rumah beliau.

Begitu juga dengan majlis ilmu di rumah keluarga Nawbakht. Keluarga Nawbakht adalah satu keluarga Kristian tetapi akhirnya memeluk Islam. Di antara keluarga-keluarga lain yang sering menjadikan rumah mereka sebagai majlis ilmu pula ialah keluarga Sulayman al-H}a:syimiyy. Majlis-majlis ilmu ini banyak juga disebut oleh al-Ja:h{iz} di dalam bukunya al-H}ayawan:n.

2.1.5 Toko Buku

Toko buku inilah yang amat disukai oleh al-Ja:h{iz}. Menurut Ibnu Nadi:m di dalam Fahrasat, “aku tidak pernah melihat orang yang amat menyintai ilmu lebih daripada al-Ja:h{iz}. Semua buku yang terdapat di toko buku di Basrah dibacanya tidak kira

bidang apa sekalipun. Dia pernah tidur di dalam toko buku semata-mata untuk menghabiskan bacaannya.” (Ibnu Nadi:m, 1996: 169).

Al-Ja:h{iz} berkata: “Bukulah yang membawa manusia mengenali agama, mengenali perniagaan dan kira mengira. Buku mudah dibawa ke sana ke mari dan saiznya pun kecil sahaja.” Kata beliau lagi: “Buku adalah sahabat yang tidak pernah menipu kamu.” Beliau juga pernah berkata: “Buku adalah guru yang paling baik.” (al-H}ayawa:n, 1:51).

2.1.6 Pengembaraan al-Ja:h{iz} Mendapatkan Ilmu

Antara cara al-Ja:h{iz} mendapatkan ilmu ialah dengan mengembara. Daripada Basrah tempat tumpah darahnya, beliau telah mengembara ke ibu kota Baghdad dan beliau juga telah sampai ke Damsyik, Syiria. Katanya: “Aku telah melihat masjid Damsyik. Sesiapa yang memandang masjid itu pasti tidak akan menganggapnya dibina oleh manusia.” Beliau juga pernah sampai ke Ant}a:kiah di Turki. Di dalam buku al-H}ayawa:n, beliau mengatakan: “Aku melihat satu pertiga menara masjid Ant}a:kiah masih baru berbanding dua pertiga di bahagian bawahnya. Aku bertanya kepada penduduk Ant}a:kiah, kenapa satu pertiga bahagian atas menara masjid ini baru? Mereka menjawab: Di dalam lautan berhampiran kami ini terdapat seekor naga.

Naga itulah yang telah merosakkan menara masjid kami dengan ekornya. Kami pun membina semula menara-menara masjid kami yang telah rosak.”

Pengembaraan beliau merupakan salah satu cara beliau berjumpa dengan masyarakat dan mengumpulkan kata-kata mereka lalu mencatatkannya sebagai sumber kepada karya-karya beliau.

2.2 Guru-guru al-Ja:hiz

Ah}mad Ami:n (1977) menyebutkan: “Pada masa al-Ja:h{iz} hidup terdapat tiga bintang yang bersinar yang menghiasi langit pada ketika itu. Mereka ialah al-As}ma^ciyy, Abu ^ˆUbaidah dan Abu Zaid al-Ans}a:riyy.” Dengan merekalah al-Ja:h{iz} bertemu di pasar al-Mirbad dan juga majlis-majlis ilmu.

Al-As}ma^ciyy terkenal sebagai seorang yang suka berlawak jenaka di dalam pengajarannya. Sifat lawak jenaka itu berpindah dan kekal di dalam jiwa al-Ja:h}iz} dan kita dapat melihat lawak jenaka ini ketika beliau menggambarkan sesuatu peristiwa, peribadi dan cerita di dalam karya-karyanya. Di dalam al-Baya:n wa al-Tabyi:n, beliau mengatakan: “Aku pernah duduk bersama Abu ^ˆUbaidah, al-Asma^ciyy, Yah}ya bin Nujaym, Abu Malik ^ˆAmru bin Kirkirah bersama-sama perawi dari Baghdad.”

Antara gurunya juga ialah al-Akhfasy, Muh}ammad bin Salam dan al-Niz}a:m al-Mu^ctaziliy. Beliau mempunyai hubungan yang amat rapat dengan gurunya al-Niz}a:m al-Mu^ctaziliy sehinggalah pemikirannya diserap oleh pemikiran Muktazilah gurunya itu.

2.3 Karya-karya al-Ja:h{iz}

Terdapat sebahagian ulama yang menjadi pentaksub kepada al-Ja:h{iz} mengatakan bahawa tidak ada orang yang terbanyak menghasilkan buku kecuali al-Ja:h{iz} (al-Mas^cu:di, TT). Manakala Ibnu H}ajar pula mengatakan bahawa karya-karya beliau berjumlah seribu beberapa ratus dan tujuh puluh buah buku (Ibnu H}ajar, Lisa:n al-Miza:n, 1919). Yaqu:t H}amawiy pula berpendapat bahawa karyanya berjumlah 128 buah buku (al-H}amawiy, 1996) dan al-Ja:h{iz} sendiri di dalam buku al-H}ayawa:n mengatakan bahawa beliau telah menulis sebanyak 40 buah buku.

Banyaklah pengkaji memberikan sebab-sebab mengapa bukunya terlalu banyak. Menurut Othman Khalid (1986), beliau mempunyai waktu terluang yang amat banyak. Beliau tidak berkahwin dan hanya mempunyai dua orang pembantu yang membantu beliau. Beliau juga dianugerahi Allah dengan umur yang panjang. Umur panjang beliau itu digunakan untuk mengarang buku-buku tentang pandangan dan pengalaman beliau.

Selain daripada sebab-sebab di atas, Fadwa Khawā:lidaṭ (2001) menyebutkan bahawa fahaman Muktazilah yang mendahulukan akal membuatkan beliau menulis dan terus menulis kerana ingin membuktikan bahawa Allah mengurniakan akal untuk manusia berfikir ke arah kesejahteraan. Begitu juga dengan pengembaraan dan pertemuan beliau dengan berbagai-bagai lapisan masyarakat lalu menjadikan pemerhatiannya sebagai sumber kepada penulisannya. Pada ketika itu, para ulama berlum-lumba menuliskan karya masing-masing. Ulama-ulama yang menulis karya tidak perlu menjual karya mereka kepada syarikat-syarikat percetakan sebaliknya karya-karya mereka dibeli oleh istana seperti mana yang dilakukan oleh Khalifah pada ketika itu al-Mutawakkil. Sensitiviti beliau yang tinggi terhadap fenomena yang wujud ketika itu juga menjadikan beliau seorang penulis agung. Gambaran beliau terhadap peristiwa, latar dan watak dilukiskan dengan begitu terperinci disebabkan oleh ketajaman sensitiviti beliau.

Muḥ}ammad al-Duru:biyy (1994) telah melakukan kajian menghitung karya-karya al-Ja:hiz. Beliau mengatakan bahawa karya-karya al-Ja:hiz terlalu banyak. Namun demikian, terdapat juga karya-karyanya seperti risalah-risalah dan karya-karya pendek yang memperihalkan tentang politik dan sosial hanyalah dinisbahkan kepada al-Ja:h}iz}. Gaya bahasa yang digunakan oleh risalah-risalah ini berbeza dengan gaya bahasa yang biasa diikuti oleh al-Ja:h}iz}. Namun begitu, karya-karya agung beliau

seperti al-Bukhala:’, al-Baya:n wa al-Tabyi:n dan al-H}ayawa:n merupakan karya-karya asli beliau tanpa disangkal lagi.

Othman Khalid (1986) telah membahagikan karya-karya al-Ja:h}iz} kepada tiga bahagian.

Pertama: Karya-karya dalam bentuk risalah-risalah pendek berkaitan agama, politik dan sosial.

Kedua: Karya-karya panjang yang meliputi cerita-cerita lucu antaranya al-Bukhala:’, al-Lus}u:s} dan Mufakhara:t al-Suda:n.

Ketiga: Karya-karya serius yang juga diselitkan unsur-unsur jenaka seperti al-H}ayawa:n, al-Baya:n wa al-Tabyi:n dan lain-lain.

2.3.1 Al-H}ayawa:n

Buku ini mengandungi tujuh jilid. Al-Ja:hiz mengatakan: “Kami telah menulis buku ini di dalam tujuh jilid. Bab ketujuh ini kami akan menceritakan pula tentang gajah”.

Sekiranya dipandang dari segi tajuk, para pengkritik akan berpendapat bahawa buku ini menceritakan tentang haiwan sahaja. Namun, apabila diteliti buku ini sebenarnya menggambarkan realiti budaya pada zaman Abbasiyah yang mempunyai berbagai-bagai warna. Buku ini telah diterbitkan oleh Muhammad Sa:si al-Maghribiyy (1907), °Abd al-Sala:m Ha:run (1945), Fauziyy °Awiyy (1968) dan Muh}ammad al-Tunjiyy

(1993). Para pengkritik berpendapat bahawa buku yang telah diterbitkan oleh ^cAbd al-Sala:m Ha:run merupakan cetakan yang paling baik untuk buku ini.

2.3.2 Al-Bukhala:?

Kepesatan pembangunan sosial pada zaman pemerintahan Abbasiyyah telah menjadikan masyarakatnya kehilangan sebahagian daripada nilai-nilai kemanusiaan. Di antara nilai yang hilang daripada hati dan jantung masyarakat Abbasiyyah ialah sifat pemurah. Masyarakat telah menjadi kikir atau kedekut. Sifat ini telah mencuit sensitiviti al-Ja:hiz untuk menggambarkan keadaan mereka lalu mengkhususkan sebuah buku membicarakan hal-hal mereka. Buku ini dimulai dengan pendahuluan panjang lebar tentang psikologi orang-orang kikir, tingkah laku mereka, pemikiran mereka dan bagaimana mereka menukar konsep kikir daripada negatif kepada positif. Kemudian diikuti oleh surat Sahl bin Harun mempertahankan sifat kikir. Seterusnya al-Ja:hiz telah membentangkan kisah-kisah orang-orang kikir di Khurasan di mana beliau berpendapat bahawa penduduk Khurasan adalah penduduk yang paling kikir di dunia. Menurut al-Ja:hiz penduduk Khurasan dilahirkan bersama-sama sifat kikir lebih-lebih lagi penduduk di daerah Maroo.

2.3.3 Al-Bayan wa al-Tabyi:n

Para pengkaji (Fadwa Khawa:lidaṭ, 2001: Hana al-Fakhu:riy, 1995) mengatakan bahawa buku ini adalah buku sastera. Buku ini dipercayai ditulis oleh al-Ja:hiz pada penghujung fasa hidupnya.

Buku ini dimulakan dengan memperkatakan tentang kata dan kebaikan berdiam diri kerana kesilapan kata boleh membawa padah kepada diri dan orang lain juga. Kemudian beliau menyebutkan kesilapan-kesilapan yang dilakukan oleh para penceramah. Ada di kalangan mereka yang mengada-ngada ketika berceramah, ada yang menekan-nekan suara mereka supaya didengar oleh orang ramai.

Seterusnya beliau memperkatakan tentang kesukaran yang dialami oleh seseorang di dalam menyebut sesuatu huruf di mana beliau mengatakan bahawa Wa:s}il bin ʿAta:ʔ ialah salah seorang daripada kalangan ulama yang tidak boleh menyebut huruf ra:ʔ. Di dalam bab pertama buku ini, beliau banyak memperkatakan tentang kesilapan-kesilapan dan juga kesukaran yang dihadapi oleh penutur-penutur bahasa.

Bertitik-tolak daripada sini, pengkaji merasakan adalah perlu melihat semula buku al-Baya:n wa al-Tabyi:n ini dari sudut linguistik dan bukannya dari sudut sastera seperti mana yang dianggap oleh para pengkaji al-Ja:hiz sebelum ini.

Buku ini telah diterbitkan oleh H}asan al-Fa:kihiyy (1895), Muh}ibb al-Din al-Khati:b (1914), H}assan al-Sandu:biyy (1926), °Abd Sala:m Ha:run (1950), Fauziyy °Atwiyy (1968) dan Yah}ya al-Sya:miyy (1992).

2.4 Pendapat-pendapat al-Ja:hiz di Dalam Bidang Fonetik

2.4.1 Kecacatan Sebutan

al-Ja:h{iz} telah menyebutkan beberapa kecacatan sebutan di kalangan manusia.

Di antara kecacatan yang disebutkan ialah *Timta:m*, *Fa'fa:'*, *Lafafun*, *Hubsat*, *'Uqlat*, *Laknat* dan *Huklat*.

Di dalam buku al-Bayan, al-Ja:hiz menyebutkan bahawa terdapat beberapa jenis kecacatan pertuturan manusia ketika menurut sesuatu huruf.

1) *Timta:m*: Timta:m ialah kecacatan yang berlaku sekiranya seseorang itu gagap ketika menyebut huruf ta:ʔ.

2) *Fa'fa:'*: Sekiranya gagap menyebut huruf fa:ʔ, maka kecacatan itu disebut fa'fa:'.

3) *Lafafun*: Abu °Ubaydat berkata: Seseorang yang kata-katanya bercampur-campur, dinamakan lafafun. Menurut Al-Ja:h{iz}, *lafafun* terjadi sekiranya seseorang tinggal sendirian tanpa bercakap dengan orang lain dalam jangka masa yang lama. Yazid bin Ja:bir seorang kadi Aza:riqah yang digelar al-Samu:t menghadapi kesukaran bercakap

kerana dia berdiam diri dalam jangka masa yang lama. Lidahnya sudah herot. Percakapannya pun sukar difahami. Masalah ini juga disebabkan oleh bercakap secara tergesa-gesa atau tergopoh-gapah ketika bercakap.

4) *al-Hubsat* (Dysarthria) ialah masalah yang dialami oleh seseorang yang sukar bercakap tetapi tidak sampai ke tahap *timta:m* atau *fa'fa':*.

5) *Uqlat* ialah masalah yang dialami oleh seseorang yang sukar untuk bercakap.

6) *Luknat* pula ialah mencampurkan huruf bukan Arab ke dalam huruf-huruf Arab..

7) *Huklat* pula bermaksud kecacatan alat-alat sebutan. Orang-orang yang mengalami huklah tidak dapat difahami maksud percakapannya.

2.4.2 Kepelbagaian Sebutan Huruf di Kalangan Penutur Bahasa

Di dalam *al-Baya:n*, *al-Ja:h}iz* juga menyebut bagaimana penutur-penutur bahasa Arab membunyikan huruf-huruf Arab berdasarkan kemampuan diri masing-masing. Terdapat dua golongan iaitu mereka yang terdiri daripada bangsa Arab sendiri dan juga mereka yang bukan daripada bangsa Arab dan bertutur bahasa Arab.

Menurut *al-Ja:hiz*, huruf *ra:ʔ* kadang-kadang disebut *ghayn*, *za:l* dan *ya:ʔ*. Di kalangan huruf-huruf tersebut, huruf *ghayn*lah yang lebih ringan keburukannya. Penukaran huruf ini terdapat di kalangan pemuka-pemuka, ahli-ahli retorik, pembesar-pembesar dan ulama Arab. (*al-Baya:n*, TT: 1:15).

Muhammad bin Syabib al-Mutakallim menggantikan huruf ra:ʔ dengan ghayn ketika dia memaksa dirinya menyebut huruf ra:ʔ (1:15).

Wa:s}il bin 'Ata:ʔ tidak dapat menyebut huruf ra:ʔ . Dalam satu ucapannya, beliau telah menggantikan perkataan yang mempunyai huruf ra:ʔ dengan perkataan lain.

أَمَّا لِهَذَا الْأَعْمَى الْمُلْحِدِ الْمَشْنَفِ الْمَكْتَى بِأَيِّ مُعَاذٍ مَنْ يَقْتُلُهُ، أَمَّا وَاللَّهِ لَوْلَا
أَنَّ الْغِيلَةَ سَجِيَّةٌ مِنْ سَجَايَا الْعَالِيَةِ، لَبَعَثْتُ إِلَيْهِ مَنْ يَبْعُجُ بَطْنَهُ عَلَى
مَضْجَعِهِ، وَيَقْتُلُهُ فِي جَوْفِ مَنْزِلِهِ وَفِي يَوْمِ حَفْلِهِ، ثُمَّ كَانَ لَا يَتَوَلَّى ذَلِكَ مِنْهُ
إِلَّا عُقْلِيَّيَّ أَوْ سُدُوسِيَّ.

Ismail bin Muhammad al-Ansari dan Abdul Karim bin Roh al-Ghifari berkata:
Hafs 'Umar bin Abu 'Uthman al-Shammariyy berkata: Tidakkah kamu melihat bagaimana Wa:sil telah mengelakkan dirinya daripada menyebut ra:ʔ di dalam ucapannya ini? Ketika dia tidak dapat menyebut al-Bassyar, Ibn Burd dan al-Mura^catth, beliau telah menggantikan al-Mura^caath dengan perkataan **al-Musyannaf**, **al-Ka:fir** dengan perkataan **al-Mulhid**. Beliau juga telah menggantikan perkataan **al-Mans}u:riyyat** dengan perkataan **Sajiyyat**. Begitu juga dengan **arsaltu** dengan perkataan **ba'athtu** dan **fira:syih** dengan **mad}ja^cihi**.

Begitu juga dengan perkataan al-Burr yang digantikan dengan perkataan al-Qamh} atau al-H}intah walaupun al-H}intah merupakan bahasa orang-orang Kufah dan al-Qamh} merupakan bahasa orang-orang Syam. Namun beliau sadar bahawa perkataan Burr lebih fasih daripada perkataan al-Hintah} dan al-Qamh}.

Kata al-Ja:hiz lagi: *Di antara huruf-huruf yang sering tidak dapat disebutkan dengan betul ialah huruf qa:f , si:n , la:m dan ra:?. Makhraj-makhraj huruf banyak dan tidak dapat dihitung. Begitu juga dengan huruf-huruf selain daripada Arab yang amat banyak. Di tepi pantai di negeri Parsi terdapat manusia yang percakapan mereka seperti orang bersiul.*

Huruf si:n kadang-kadang ditukar menjadi /th/ seperti *Abu Yaksu:m* menjadi *Abu Yakthu:m*, *buthrah* dan *bithmilla:hi* menggantikan *busrah* dan *bismilla:hi*.

Terdapat di kalangan manusia yang menukarkan huruf qa:f menjadi ta:?. Apabila dia hendak berkata *qultu* dia akan berkata *tultu*. Apabila dia hendak berkata *qa:la li*, dia akan berkata *ta:la li*

Manakala huruf la:m pula ditukar kepada huruf ya:?. Misalnya ketika menyebut *i^ctalaltu* disebutnya *i^ctayaytu* ataupun *jamal* disebut *jamay*. Terdapat juga orang yang menggantikan la:m dengan ka:f seperti yang terjadi kepada ^cUmar saudara kepada Hila:l. Ketika dia hendak menyebut *ma al-^cillah?* disebutnya *ma al-^cikkah?*

Huruf ra:ʔ pula mempunyai berbagai-bagai bunyi. Terdapat empat huruf yang menggantikan huruf ra:ʔ. Terdapat orang yang menggantikan ra:ʔ dengan ya:ʔ dengan berkata ʿUmay menggantikan ʿUmar. Ada juga yang menggantikannya dengan ghayn dengan berkata ʿUmagh. Ada juga yang menyebut ʿUmadh dengan menggantikan ra:ʔ dengan dha:l. Di antara mereka adalah ʿAliyy bin al-Junayd bin Furayda.

Terdapat juga orang yang menggantikan ra:ʔ dengan z}a:ʔ /z}/ dengan menyebut maz}z}atan ketika menyebut marratan.

Menurut Al-Ja:h{iz}, menggantikan huruf ra:ʔ dengan ya:ʔ adalah penukaran yang paling buruk. Kemudian diikuti dengan z}a:ʔ /z}/ dan kemudiannya dha:l. Manakala menggantikan ra:ʔ dengan ghayn adalah kesalahan yang paling ringan.

Katanya:

Huruf ra pula digantikan dengan ya , z}a:ʔ , dha:l dan ghain. Pertukaran dengan huruf ghain adalah kurang keji
(al-Baya:n wa al-Tabyi:n, 1:16)

2.4.3 Alat-alat artikulasi

Di dalam al-Baya:n juga, al-Ja:h{iz} telah menyentuh tentang beberapa anggota pertuturan. Alat-alat artikulasi ini sekiranya rosak akan menyebabkan seseorang gagal membunyikan fonem dengan betul dan sempurna.

2.4.3.1Gigi:

Al-Ja:h}iz} berkata: *Sekiranya orang kulit hitam itu mengetahui bahawa gigi adalah penting untuk menyebut huruf dengan betul, pastinya dia tidak akan mencabut giginya.*

Khallad bin Yazid al-^cArqat berkata: al-Jumah}iyy telah menyampaikan satu khutbah nikah. Khutbah nikahnya telah berubah makna kerana kata-katanya menjadi seperti siulan kerana angin keluar daripada dua giginya yang tercabut.

Ah}naf berkata: *Aku berharap tulangku tidak akan berkurang, begitu juga dengan suaraku apabila berhadapan dengan musuh.*

Menurut Yunus bin H}abi:b, tulang yang dimaksudkan adalah gigi. Sekiranya gigi sempurna, sempurna lah sebutan huruf, sekiranya gigi kurang, cacatlah sebutan huruf.

Diceritakan bahawa Mu^ca:wiyyah tidak pernah bercakap di atas mimbar lagi semenjak giginya terjatuh di dalam bekas basuh tangan.

Muh}ammad bin ^cAmru al-Ru:miyy berkata: Kajian telah membuktikan bahawa gugur semua gigi lebih mudah untuk menyebut huruf-huruf daripada gugur sebahagiannya.

Sesiapa yang gugur semua giginya, percakapannya lebih mudah difahami. Di antaranya ialah H}isyam al-Qah}zamiyy, Abu Sufian bin al-°Ala:’ bin Lubayd al-Taghlabiyy.

2.4.3.2 Lidah:

°Ubaidullah bin Abu Ghassan ialah manusia yang amat istimewa. Dia boleh menggerakkan lidahnya mengikut kemahuannya.

Di antara huruf yang boleh disebut oleh semua bangsa termasuk juga kambing ialah huruf mi:m. Huruf mi:m dan ba:’ ialah dua huruf yang pertama dapat disebutkan oleh kanak-kanak kerana kedua-dua huruf ini tidak melibatkan lidah. Huruf ba:’ dan mi:m hanya melibatkan pertemuan dua bibir untuk menuturinya. Bagi orang yang tidak mempunyai gigi depan, mereka sukar menyebut huruf si:n dan fa:’.

Anjing boleh menyebut huruf °ain, waw dan fa:’. Anjing menyalak waw atau °auf. Haitham bin °Udayy bertanya seorang kanak-kanak: Siapa bapa kamu? Kanak-kanak itu menjawab: Waw way kerana bapanya bernama Kalb (anjing).

Di dalam bahasa tertentu, terdapat huruf yang paling banyak digunakan. Misalnya bahasa Roman yang banyak menggunakan huruf si:n. Begitu juga dengan al-Jaramiqah yang banyak menggunakan huruf °ain.

al-Asma°iyy berkata: Rom tidak memiliki huruf d}a:d, orang-orang Parsi tidak mempunyai huruf tha:’ dan orang-orang Siyan tidak mempunyai huruf dha:l.

Huruf ji:m tidak boleh berdekatan dengan huruf z}a, qa:f, ta:ʔ dan ghayn. Huruf zayy tidak boleh berdekatan dengan z}a, si:n, d}a:d dan dha:l.

Al-Ja:h{iz} berkata: *Tidakkah kamu melihat bahawa orang-orang Sind akan tetap menyebut ji:m sebagai zayy walaupun dia tinggal bersama dengan Bani Tamim atau Qays atau Hu:za:n selama 50 tahun. Begitu juga dengan orang-orang Nabatean yang tetap akan menyebut zayy sebagai si:n. Sekiranya dia hendak menyebut sawraq, dia akan menyebut sawraq. Dia akan menukarkan ʿain menjadi hamzah.*

Untuk menguji seseorang sama ada dia Rom atau muwallad, mintalah dia berkata na: ʿimah dan syamsun sebanyak tiga kali berturut-turut.

Suh}aym bin ʿAbdu Bani al-Hashas berkata ma saʿarta? ketika hendak bertanya ma syaʿarta?.

ʿUbaidullah bin Ziyad Gabenor Iraq berkata kepada Hani bin Qabisah أَهْرُورِيٌّ أَهْرُورِيٌّ ketika hendak berkata سَائِرُ الْيَوْمِ.

Suh}ayb bin Sina:n seorang sahabat Rasulullah berkata: إِنَّكَ هَائِنٌ 'innaka laha:inun' ketika hendak berkata إِنَّكَ لَحَائِنٌ 'innaka lah}a:inun'.

Suh}ayb berasal daripada Rom manakala ʿUbaidullah berasal daripada Parsi. Kedua-duanya tidak dapat menyebut huruf h}a.

Abu Muslim al-Khurasani tidak dapat menyebut huruf qa:f. Dia berkata kultu ketika hendak berkata qultu.

al-Ja:h}iz} menyatakan bahawa pelat yang beliau senaraikan di dalam bukunya adalah pelat orang-orang besar, penceramah-penceramah, penyair-penyair serta para pemimpin. Manakala pelat orang-orang biasa terlalu banyak. Dinyatakan bahawa hamba kepada Ziyad berkata: *أَلْهَمَارُ الْوَهْشِيِّ* ‘al-Hima:r al-Wahsyiyy’ ketika hendak menyebut *أَلْحِمَارُ الْوَحْشِيِّ* ‘al-H}ima:r al-Wahsyiyy’. Ziyad berkata: Apa kata kamu? Dengan tujuan supaya hambanya membetulkan sebutan.

Hambanya berkata: *الْإِيْرُ* (maksudnya: kemaluan lelaki) ketika dia hendak menyebut *الْعَيْرُ* (maksudnya: keldai jantan). Lalu Ziyad berkata: Sebutan yang pertama lebih mudah. Seorang Nabati berkata: *taladu* menggantikan *talidu*.

2.5 Penutup

Kajian-kajian tentang al-Ja:h{iz} sebelum ini lebih menjurus kepada peranan beliau di dalam bidang sastera. Sumbangannya di dalam bidang bahasa, fonetik dan linguistik jarang disentuh dengan mendalam oleh para pengkaji dan pengkritik al-Ja:h}iz}. Penyelidik berpendapat bahawa perkara ini adalah disebabkan oleh tulisannya yang tidak menyentuh secara khusus di dalam bidang fonetik dan linguistik ditambah pula dengan gaya bahasa beliau yang berpindah dan bercampur aduk dengan tajuk-tajuk lain dan di dalam bidang-bidang lain pula menyebabkan para pengkritik beliau hanya menumpukan kritikan mereka di dalam gaya bahasa beliau. Maka di

dalam kajian ini penyelidik akan melihat pendapat-pendapat beliau yang khusus di dalam bidang fonetik dan membandingkannya dengan pendapat-pendapat ahli-ahli bahasa yang lain.